

Κεφάλαιο Α: Οικονομίες και κοινωνίες

Οι πόλεμοι των αρχών του 20^{ου} αιώνα (Βαλκανικοί Πόλεμοι και Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος) έχουν κυρίως ερμηνευθεί υπό το πρίσμα των αναδυόμενων ευρωπαϊκών εθνικισμών. Ωστόσο, δεν μπορούμε να τους κατανοήσουμε διερευνώντας μόνο ζητήματα που συνδέονται με την πολιτική και την ιδεολογία. Προκειμένου να αναθεωρήσουμε τον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε αυτούς τους πολέμους, οι οποίοι διαμόρφωσαν εκ νέου το χάρτη της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, είναι αναγκαία η ουσιαστική κατανόηση των οικονομικών και κοινωνικών αλλαγών που έλαβαν χώρα τόσο σε διεθνές όσο και σε τοπικό επίπεδο.

Στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, το σύνολο των βαλκανικών κρατών, παρά τις επιμέρους διαφορές τους ως προς τις κοινωνικές δομές, τα οικονομικά χαρακτηριστικά και τα πολιτικά συστήματά τους, βίωναν μία ραγδαία κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη. Η δημογραφική αύξηση και η ανάπτυξη των πόλεων, τα εντυπωσιακά δημόσια έργα, η ανάπτυξη της βιομηχανίας, οι ανθηρές εμπορικές σχέσεις και η επέκταση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης αποτελούσαν τα πιο σημαντικά βήματα στην πορεία του εκσυγχρονισμού. Οι διαδικασίες αυτές συμβάδισαν με τη δημιουργία ισχυρών στρατών και στόλων και την εμφάνιση μιας αληθινά φιλοπόλεμης γενιάς τη δεκαετία ακριβώς που προηγήθηκε της έκρηξης των Βαλκανικών Πολέμων.

Η άλλη όψη της οικονομικής ανάπτυξης ήταν, ωστόσο, η αύξηση των κρατικών δανείων και η συνεπαγόμενη χρέωση του συνόλου των βαλκανικών κρατών. Η διαδικασία αυτή οδήγησε στον έλεγχο των εθνικών οικονομιών από τις ξένες δυνάμεις ως μέσο αποφυγής της χρεωκοπίας ή ως συνέπεια αυτής, όπως στην ελληνική περίπτωση το 1893. Τόσο η Οθωμανική Αυτοκρατορία όσο και τα βαλκανικά κράτη υφίσταντο την έντονη οικονομική διείσδυση των δυτικών δυνάμεων σε αυτήν την «εποχή του ιμπεριαλισμού και του καπιταλισμού» – σύμφωνα με την έκφραση του Λ.Σ. Σταυριανού – η οποία χαρακτηριζόταν από έναν αγώνα δρόμου για την εδραίωση των αυτοκρατοριών τους και την αναζήτηση νέων αγορών από την εκβιομηχανισμένη Δύση.

Οι βαλκανικές κυβερνήσεις δανείζονταν κυρίως για να κατασκευάσουν σιδηροδρομικά δίκτυα, τα οποία ικανοποιούσαν ταυτόχρονα και τα δυτικά οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα στη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Τα βρετανικά συμφέροντα ευνοούσαν την κατασκευή σιδηροδρόμων που θα συνέδεαν τα λιμάνια της παράκτιας ζώνης με τη βαλκανική ενδοχώρα και θα διευκόλυναν έτσι τη διείσδυση του βρετανικού εμπορίου στη βαλκανική χερσόνησο. Αντίθετα, η Αυστρία ενδιαφερόταν για την κατασκευή μιας σιδηροδρομικής γραμμής που θα ένωνε το Βορρά με το Νότο και θα κατέληγε, μέσω της Βοσνίας και της Σερβίας, στη Θεσσαλονίκη. Η κατασκευή σιδηροδρόμων στο χώρο των Βαλκανίων, η οποία ξεκίνησε μετά τη λήξη του Κριμαϊκού Πολέμου, αποτελούσε το παράδειγμα του κυρίαρχου δυτικού μοντέλου οικονομικής ανάπτυξης και ταυτόχρονα αντανάκλασε τα αντικρουόμενα οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων.

Επιπλέον, η ανάπτυξη μιας οικονομίας της αγοράς και η συνεπαγόμενη μετατόπιση από την παραδοσιακή στην εκχρηματισμένη οικονομία καθώς και ο υπερπληθυσμός είχαν οδυνηρές επιπτώσεις στους βαλκανικούς αγροτικούς πληθυσμούς, οι οποίοι εξαιτίας της έλλειψης γης αναγκάζονταν να μεταναστεύσουν. Η ανάπτυξη της βιομηχανίας ήταν μάλλον αργή και το σύνολο των βαλκανικών κρατών παρέμεναν κατά κύριο λόγο αγροτικά.

Η αστικοποίηση, ωστόσο, η πρόοδος της τεχνολογίας και των νέων μέσων επικοινωνίας καθώς και η επέκταση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης επηρέαζαν σημαντικά τις ανθρώπινες ζωές όχι μόνο στις πόλεις αλλά και στην ύπαιθρο. Οι αλλαγές στο επίπεδο των ιδεών, της καθημερινής ζωής αλλά και στον τρόπο διαβίωσης σε συνδυασμό με την εγκαθίδρυση του νεοτερικού γραφειοκρατικού κράτους υπονόμωσαν τα θεμέλια της παραδοσιακής κοινωνίας.

Το παρόν κεφάλαιο προσφέρει ακριβώς ένα πανόραμα των προπολεμικών βαλκανικών κοινωνιών, αναδεικνύοντας ταυτόχρονα τις παράλληλες αλλαγές στη Δυτική, Κεντρική και Νότια Ευρώπη. Το πρώτο υποκεφάλαιο εστιάζει στις δημογραφικές και κοινωνικές αλλαγές και συνέχειες: σε ανθρώπους που ζούσαν σε παραδοσιακές πολυεθνικές πόλεις, όπως η Θεσσαλονίκη, που αποτελεί τυπικό παράδειγμα πολύγλωσσου οθωμανικού λιμανιού, σε ανθρώ-

πους που μετανάστευσαν στην Αμερική επιλέγοντας το όνειρο μιας καλύτερης ζωής, σε αγροτικούς πληθυσμούς που ασχολούνταν με τη γεωργία ή την κτηνοτροφία. Στο δεύτερο υποκεφάλαιο παρουσιάζονται διαφορετικές όψεις των οικονομικών εξελίξεων: οι κρατικοί προϋπολογισμοί, οι εμπορικές σχέσεις, η γεωργία, η βιομηχανία και η κατασκευή σιδηροδρόμων. Τέλος, στο τρίτο υποκεφάλαιο ανιχνεύονται οι πολιτισμικές και τεχνολογικές αλλαγές που επηρέασαν σημαντικά τις ανθρώπινες ζωές: η εκπαίδευση και ο αλφαριθμητισμός, ο κινηματογράφος και ο τηλεγράφος, το ποδήλατο και το μυθιστόρημα αποτελούν ορισμένα μόνο από τα θέματα που διερευνώνται, προκειμένου να επιτευχθεί η καλύτερη κατανόηση της δεκαετίας που προηγήθηκε της έκρηξης των Βαλκανικών Πολέμων.

I. Οι άνθρωποι

Πίνακας 1. Η αύξηση των βαλκανικών πληθυσμών, 1878-1912

	Ρουμανία	Βουλγαρία	Σερβία	Ελλάδα ¹
Έτος απογραφής	(σε χιλιάδες)			
1878-79	4.486			1.679
1880		2.823		
1884			1.902	
1887		3.154		
1889-90	5.038		2.162	2.187
1892		3.311		
1894	5.406			
1895-96			2.312	2.434
1899-1900	5.957	3.744	2.494	
1905		4.036	2.689	
1907				2.632
1910		4.338	2.912	
1912	7.235			

Πηγή: Jackson-Lampe, σ. 166.

i Να υπολογίσετε τα ποσοστά της πληθυσμιακής αύξησης κατά χώρα. Να συγκρίνετε τα ευρήματά σας και να προσπαθήσετε να εξηγήσετε τις διαφορές που παρουσιάζονται μεταξύ των χωρών. Ποιοι παράγοντες επηρεάζουν την πληθυσμιακή αύξηση των βαλκανικών κρατών;

► Εικ. 1. Μοναστήρι ή Μπίτολα

i Ποια νομίζετε ότι ήταν τα θρησκευόμενα των κατοίκων αυτής της πόλης;

Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα, Κ2 1581.

¹ Το 1881 προσαρτήθηκαν στην Ελλάδα οι επαρχίες της Θεσσαλίας και της Άρτας, γεγονός που εξηγεί την πληθυσμιακή της αύξηση. Γενικά, για να κατανοήσουμε καλύτερα τις δημογραφικές αλλαγές, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας τις αλλαγές που σημειώνονται εκείνη την περίοδο στα σύνορα των κρατών.

Πίνακας 2

Οι πληθυσμοί σε πόλεις* και πρωτεύουσες των βαλκανικών εθνών - κρατών, 1860-1910

	Ρουμανία		Βουλγαρία		Σερβία		Ελλάδα	
	Συν. πληθυσμός. (σε χιλιάδες)	Αστικός %	Συνολικός πληθυσμός	Αστικός %	Συνολικός πληθυσμός	Αστικός %	Πληθυσμός	Αστικός %
1860-61	3.918	12						
1874					1.354	11		
1877-79	4.486				1.700		1.654	18
1884	4.862		3.024	18	1.902	12		
1889-90	5.318	17	3.232	19	2.162	13	2.187	
1895-96	5.710		3.441		2.312	14	2.434	
1899-1900	5.957	19	3.716	19	1.493	14		
1907	6.684						2.632	24
1910	6.996	18	4.306	19	2.912	14		
	Αστ. πληθ.	Βουκουρέστι	Αστ. πληθ.	Σόφια	Αστ. πληθ.	Βελιγράδι	Αστ. πληθ.	Αθήνα
1860-61	313	122						41
1874					174	27		
1877-79		177	543	20			293	63
1884					236	35		
1889-90		220	610	45	286	54	465	108
1895-96					319	59	526	
1899-1900	1.120	276	700	67	351	70		111
1907							628	167
1910	1.195	341	829	103	483	90		

* Με πληθυσμό τουλάχιστον 2.000 κατοίκους.

Πηγή: Jackson-Lampe, σ. 240.

3 Να συγκρίνετε την αύξηση του αστικού πληθυσμού με τη γενικότερη αύξηση του βαλκανικού πληθυσμού και να σχολιάσετε τα αποτελέσματα. Γιατί οι πληθυσμοί των πρωτευουσών τείνουν να αυξάνονται με γρηγορότερους ρυθμούς σε σχέση με τους πληθυσμούς άλλων αστικών κέντρων; Να συγκρίνετε τα στοιχεία αυτά με σύγχρονα στοιχεία: τι ποσοστό του πληθυσμού είναι αστικό σήμερα;

► Εικ. 2. Γυναίκες της Καστοριάς, αρχές 20^{ου} αιώνα

3 Με ποιον τρόπο είναι ντυμένες οι τρεις γυναίκες της φωτογραφίας; Σε τι συμπεράσματα θα μπορούσε να σας οδηγήσει η συνύπαρξη παραδοσιακών και δυτικών τρόπων ένδυσης;

Παπάζογλου², σ. 51.

2 Ο φωτογράφος Λεωνίδας Παπάζογλου (1872-1918) έζησε και εργάστηκε στην Καστοριά. Σε νεαρή ηλικία μετακόμισε μαζί με τους γονείς και το μικρότερο αδερφό του Παντελή στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί τα δύο αδέρφια έμαθαν την τέχνη της φωτογραφίας. Ξεκίνησαν την καριέρα τους ως φωτογράφοι στην Καστοριά το 1898 ή 1899 και κατάφεραν να αναδειχθούν στους σημαντικότερους φωτογράφους της ευρύτερης περιοχής.

Πίνακας 3

Υπολογισμός του πληθυσμού των ευρωπαϊκών επαρχιών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 1911

Επαρχίες	Μουσουλμάνοι	Έλληνες	Βούλγαροι	Αρμένιοι	Καθολικοί	Εβραίοι	Άλλοι	Σύνολο
Εντιρνέ (Αδριανούπολη)	795.706	395.872	171.055	33.650	12.783	9.034	44.552	1.426.632
Σελάνικ (Θεσσαλονίκη)	604.780	397.795	271.359	87		62.290	11.604	1.347.915
Γιάνια (Ιωάννινα)	244.638	311.032				3.990	1.175	560.835
Μοναστήρι (Μπίτολα)	455.720	349.541	246.344	9		10.651	2.614	1.064.789
Σκόδρα	218.089	10.755			120.611			349.455
Κόσοβο	959.175	92.541	531.453		14.887	3.287	1.606	1.602.949
Σύνολο	3.242.108	1.557.536	1.220.211	33.746	148.281	89.162	61.531	6.352.575

Πηγή: Cem Behar, σ. 54.

🔑 Οι εθνογλωσσικές κατηγορίες που επινόησαν οι οθωμανοί αξιωματούχοι συμβάδιζαν με τις δογματικές διαφοροποιήσεις που αναδύθηκαν μετά την αποσάθρωση του κλασικού οθωμανικού συστήματος των *μιλέτ*. Όλοι οι Μουσουλμάνοι θεωρούνταν ομοιογενής ομάδα χωρίς να λαμβάνονται υπ'όψιν οι μεταξύ τους εθνοτικές και γλωσσικές διαφορές. Οι Ορθόδοξοι Χριστιανοί θεωρούνταν είτε Έλληνες, όταν υποστήριζαν το Οικουμενικό Πατριαρχείο, είτε Βούλγαροι, όταν συνδέονταν με την Εξαρχία. Έτσι, εξηγείται το γεγονός ότι από τον πίνακα απουσιάζουν οι κατηγορίες Αλβανοί ή Σέρβοι (οι οποίοι ταξινομούνται ανάλογα με το θρήσκευμα ή την εκκλησία στην οποία εντάσσονται και όχι ανάλογα με την εθνοτική τους ταυτότητα). Επιπλέον, δεν υπολογίζονται ορισμένες ομάδες, όπως οι γυναίκες. Η τελευταία οθωμανική απογραφή έλαβε χώρα το 1905-06. Το ζήτημα της αξιοπιστίας των οθωμανικών απογραφών έχει γίνει αντικείμενο έντονων αντιπαραθέσεων. Γενικά, πρέπει να είμαστε ιδιαίτερα προσεκτικοί, όταν χρησιμοποιούμε στατιστικά δεδομένα της συγκεκριμένης περιόδου, ακόμα και όταν τα δεδομένα αυτά δεν έχουν αλλοιωθεί από καθαρά πολιτικές σκοπιμότητες (όπως στην περίπτωση του πίνακα 13).

► **Εικ. 3. Σκηνή από την καθημερινή ζωή στους δρόμους της αγοράς, Θεσσαλονίκη**

📍 Παρατηρείστε την ενδυμασία των ανδρών που βαδίζουν στο δρόμο. Πώς είναι ντυμένοι; Σε ποια εθνικότητα νομίζετε ότι ανήκουν; Γνωρίζετε ποιες εθνικότητες συμβίωναν στην οθωμανική Θεσσαλονίκη λίγο πριν την έναρξη των Βαλκανικών Πολέμων; Η σκηνή αυτή από τη ζωή της αγοράς μήπως σας θυμίζει παρόμοιους τόπους που έχετε επισκεφτεί;

Μέγας, *Ενθύμιον*, σ. 50, εικ. 49.

► **Εικ. 4. Αγορά προβάτων στην Κωνσταντινούπολη**

Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδας, Αθήνα.

Πίνακας 4

Κατανομή του πληθυσμού της Κωνσταντινούπολης σε εθνοτικές ομάδες, 1897

Εθνοτική ομάδα	Αριθμός μελών
Τούρκοι	597.000
Αλβανοί	10.000
Κούρδοι	5.000
Έλληνες	236.000
Αρμένιοι	162.000
Εβραίοι	47.000
Σέρβοι	1.000
Αραβες Χριστιανοί	1.000
Σύνολο	1.059.000

Πηγή: Karpat, σ. 104.

► **Εικ. 5. Βοσκοί της Ηπείρου, 1912**Boissonas, *L' image de la Grèce...*, Γενεύη 1913 στο Χατζηιωσήφ, τ. Α1, σ. 57.

Πίνακας 5
Υπερατλαντική μετανάστευση από τα Βαλκάνια, 1876-1915

Σε περιοχές εκτός της Ευρώπης*	Ρουμανία (κατά προσέγγιση)		Βουλγαρία (κατά προσέγγιση)		Σερβία (κατά προσέγγιση)		Ελλάδα (κατά προσέγγιση)	
1876-85	1.224						530	
1886-90	5.224						1.881	
1891-95	2.211						4.790	
1896-1900	10.541		160				11.189	
1901-05	37.225		6.661		42		51.479	
1906-10	20.707		37.643		228		122.275	
1911-15	15.295		35.836		1.117		127.811	
	Ρουμανία		Βουλγαρία		Σερβία**		Ελλάδα	
Προς τις ΗΠΑ	Κατά προσέγγιση	Ακριβώς***	Κατά προσέγγιση	Ακριβώς***	Κατά προσέγγιση	Ακριβώς***	Κατά προσέγγιση	Ακριβώς***
1876-85	1.224				530			
1886-90	5.135				1.881			
1891-95	2.209				4.790			
1896-1900	10.541		160		11.189			
1901-05	35.181		6.662	42	49.962			
1906-10	17.823	14.239	32.643	21.889	228		117.557	84.355
1911-15	11.187	9.057	21.487	1.575	1.052		118.916	46.577

* Συμπεριλαμβάνονται: Καναδάς, Αυστραλία, Νέα Ζηλανδία, Αργεντινή, Βραζιλία και Η.Π.Α.

** Σερβία και Μαυροβούνιο *** Δεδομένα που εξάγονται από τα στοιχεία των ετών 1908-1910

Πηγή: Jackson-Lampe, σ. 196.

3 Ποια είδη μετανάστευσης γνωρίζετε; Πώς θα χαρακτηρίζατε την υπερατλαντική μετανάστευση; Θεωρείτε, για παράδειγμα, ότι την προκάλεσαν οικονομικοί, πολιτισμικοί, εθνοτικοί ή θρησκευτικοί λόγοι; Πρόκειται για ακούσια ή εκούσια μετανάστευση (π.χ. μετανάστευση εξαι-

τίας κάποιου πολέμου ή εξαιτίας συνοριακών αλλαγών); Με ποιους τρόπους επηρεάζει τη μετανάστευση η πληθυσμιακή αύξηση και η αστικοποίηση; Ποιοι οικονομικοί παράγοντες επηρεάζουν τη μετανάστευση;

A-1. Ένας Έλληνας μετανάστης στις Η.Π.Α., ο Στηβ Χατζής³, αφηγείται την εμπειρία του

Δυο αδέρφια μου ήρθαν αρχικά στις Ηνωμένες Πολιτείες και ξεκίνησαν να εργάζονται στο Σικάγο. Ήμασταν έξι αδέρφια. Οι δυο αδερφοί μου που ήρθαν στο Σικάγο δεν έστειλαν εμβάσματα, όπως έπρεπε, για να πληρώνουν τα οικογενειακά χρέη στην Ελλάδα. Τότε ο πατέρας μας αρρώστησε κι έγραψε στα παιδιά του στο Σικάγο να έρθουν στην Ελλάδα να τον δουν για τελευταία φορά. Μόνο ένας, ο Περικλής, ο πιο σπάταλος, δανείστηκε χρήματα και πήγε στην Ελλάδα. Όταν ο αδερφός μου πήγε στην Ελλάδα, ο πατέρας μου έγινε καλά. Μετά από μια εβδομάδα, ο πατέρας θέλησε να αγοράσει ένα σακί αλεύρι για την οικογένεια. Ζήτησε στον αδερφό μου από την Αμερική. «Περικλή, μπορείς να μου δανείσεις χρήματα για να αγοράσω λίγο αλεύρι;» Ο αδερφός μου, παρόλο που είχε έρθει από την Αμερική, δεν είχε χρήματα. Τότε ο πατέρας μου πήγε στο χωριό και δανείστηκε χρήματα από ένα θείο μας για να αγοράσει αλεύρι. Όμως το χωριό ήταν μικρό και σύντομα κυκλοφόρησε το νέο ότι ο γιος του Χατζή από την Αμερική δεν είχε καθόλου χρήματα. Ο Περικλής, όταν άκουσε τα κουτσομπολιά των χωρικών ντράπηκε, και είπε στον πατέρα μας. «Θα έρθεις μαζί μου στην Αμερική, θα κάνουμε λεφτά και θα δείξουμε σε αυτούς τους ανόητους τι αξίζουμε». Έτσι, αποφασίσαμε να μεταναστεύσουμε κι οι υπόλοιποι. [...]

Πριν φύγω από την Ελλάδα, η Αμερική ήταν για μένα η ωραία εικόνα ενός πολύχρωμου καλειδοσκοπίου, ένας τόπος όπου αφθονούσε το χρήμα. Ποτέ δεν μου πέρασε από το μυαλό ότι θα πήγαινα εκεί. Ξέραμε μόνο ότι εκεί υπήρχαν τα πάντα σε αφθονία.

Vlachos, σ. 122.

Γύρω στα 1890, η μετανάστευση από την Ελλάδα έγινε μαζικό φαινόμενο, με τους περισσότερους μετανάστες να κατευθύνονται προς τις Η.Π.Α. Παρόλο που η ελληνική μεταναστευτική έξοδος δεν έφτασε ποτέ τα επίπεδα άλλων ευρωπαϊκών χωρών, υπολογίζεται πως περίπου 500.000 Έλληνες μετανάστευσαν στις Ηνωμένες Πολιτείες στο διάστημα των τελευταίων δεκαετιών του 19ου αιώνα έως το 1924. Οι παράγοντες που ώθησαν τους Έλληνες στη μετανάστευση ήταν παρόμοιοι με αυτούς που οδήγησαν άλλους ευρωπαϊκούς πληθυσμούς στις Η.Π.Α. την ίδια περίοδο: η δυνατότητα της βελτίωσης του οικονομικού επιπέδου μέσω της σκληρής εργασίας στην περίοδο της κορύφωσης της αμερικανικής εκβιομηχάνισης και οι κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες στη χώρα καταγωγής. Στην Ελλάδα για παράδειγμα, η βίαιη εισαγωγή της εμπορευματοποίησης της οικονομίας στο παραδοσιακό σύστημα της μικρής ιδιοκτησίας οδήγησε την αγροτική οικονομία της Πελοποννήσου, ειδικά στις σταφιδοπαραγωγικές περιοχές, μετά από μια σύντομη περίοδο ευημερίας, σε σοβαρή κρίση. Πολλοί αγρότες δεν μπορούσαν να πληρώσουν τους φόρους τους εξαιτίας των υψηλών τόκων και του μεγάλου κόστους της εργασίας και της παραγωγής. Οι παράγοντες αυτοί, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι στην Ελλάδα δεν αναπτύχθηκε ο βιομηχανικός τομέας και την επιθυμία που βασιζόταν κυρίως στη φήμη για τον αμερικανικό πλούτο αλλά και τη δυνατότητα της μετανάστευσης εξαιτίας των καλών μεταφορικών μέσων, αποτέλεσαν τους κύριους λόγους που οδήγησαν πολλούς Έλληνες να εγκαταλείψουν τα χωριά τους για μια τόσο μακρινή χώρα. Οι περισσότεροι μετανάστες ήταν άνδρες, οι οποίοι ασχολήθηκαν αρχικά με χειρωνακτικές εργασίες σε εργοστάσια, μύλους, ορυχεία και σιδηροδρόμους. Ωστόσο, ένας σημαντικός αριθμός από τους πρώτους μετανάστες κατάφεραν να δημιουργήσουν τις δικές τους, προσωπικές επιχειρήσεις παρέχοντας υπηρεσίες στον αυξανόμενο αστικό πληθυσμό.

3 Ο Στηβ Χατζής καταγόταν από την Πελοπόννησο και μετανάστευσε στις Η.Π.Α. στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Ο Χατζής ήταν ένας από τους λίγους Έλληνες που ανέλαβε επιχειρηματικές πρωτοβουλίες. Μετά από λίγα χρόνια στις Ηνωμένες Πολιτείες εγκαταστάθηκε στο Άντερσον της Ιντιάνας και άνοιξε ένα μικρό μαγαζί για να εξυπηρετεί τις ανάγκες του αυξανόμενου εργατικού πληθυσμού της πόλης.

3 Παρακολουθήστε την ταινία του Ηλία Καζάν «Αμέρিকা, Αμέρিকা». Συζητήστε για το «αμερικανικό όνειρο» και τους τρόπους με τους οποίους αυτό διαδόθηκε στην ενδοχώρα πολλών βαλκανικών κρατών. Τι ρόλο έπαιξε το «αμερικανικό όνειρο» στην ενθάρρυνση της μετανάστευσης και πώς βοήθησε τους μετανάστες να ξεπεράσουν τους τυχόν φόβους τους; Προσπαθήστε να βρείτε πληροφορίες για τη ζωή μεταναστών από τη χώρα σας στις Η.Π.Α. στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Συγκρίνετε τις προσδοκίες τους με τις εμπειρίες που βίωσαν στη διάρκεια των πρώτων χρόνων της μετεγκατάστασής τους εκεί. Διαβάστε τα κείμενα Γ-19, Γ-20, Ε-10 και Ε-11 και συγκρίνετε τις εμπειρίες των ανθρώπων που εξαναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν με τη μεταναστευτική εμπειρία που περιγράφεται στο προηγούμενο κείμενο.

3 **Γενικές ερωτήσεις υποκεφαλαίου I**
Ερευνήστε το παρελθόν της πόλης σας στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Ήταν μία οθωμανική πόλη ή εντασσόταν σ' ένα έθνος-κράτος; Γνωρίζετε μυθιστορήματα που να περιγράφουν την αστική ζωή της συγκεκριμένης περιόδου; Να συγκρίνετε πολυεθνικές πόλεις (όπως η Θεσσαλονίκη ή η Κωνσταντινούπολη) με πρωτεύουσες ή άλλα αστικά κέντρα σε έθνη-κράτη. Παρατηρείτε διαφορές στην αρχιτεκτονική, την καθημερινή ζωή, τη διασκέδαση ή σε άλλους τομείς; Συνδυάζοντας διαφορετικές πηγές από άλλα κεφάλαια του βιβλίου και χρησιμοποιώντας τους πίνακες που προηγήθηκαν, να προσπαθήσετε να κατατάξετε σε κατηγορίες τις πληθυσμιακές μετακινήσεις στη Νοτιοανατολική Ευρώπη πριν, από και κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων.

II. Οικονομία

Πίνακας 6. Προϋπολογισμοί των βαλκανικών κρατών, 1898-1912⁴

	Ρουμανία			Βουλγαρία			Σερβία			Ελλάδα		
	Έσοδα	Έξοδα	Ισολ.	Έσοδα	Έξοδα	Ισολ.	Έσοδα	Έξοδα	Ισολ.	Έσοδα	Έξοδα	Ισολ.
1900	210	237	-27	81	96	-15	75	84	-9	120	109	+11
1905	308	263	+45	128	125	+3	95	87	+8	130	116	+14
1910	583	525	+58	81	198	-17	126	128	-2	175	141	+34
1911	644	533	+111	199	181	+18	140	125	+15	240	181	+59

Πηγή: Jackson-Lampe, σ. 234.

3 Να συγκρίνετε τα οικονομικά μεγέθη των τεσσάρων χωρών. Τι παρατηρείτε;

Πίνακας 7. Κατανομή των δημόσιων δαπανών κατά κεφαλή το 1911⁵

Δαπάνες	Σύνολο	Δημ. χρέος	Στρατός	Υποδομές	Δημ. εκπαίδευση	Γεωργία και βιομηχανία
Ρουμανία	75	13	12	13	7	1
Σερβία	43	12	10	5	3	1
Βουλγαρία	42	9	9	10	5	2
Ελλάδα	67	28	11		2	
Αυστροουγγαρία	62	10			2	
Γερμανία	55	5	16			
Γαλλία	114	32	25		8	
Μ. Βρετανία	126		19		11	1

Πηγή: Jackson-Lampe, σ. 234.

4 Σε λεί, λέβα, δηνάρια και δραχμές, αντίστοιχα.

5 Μετατροπή σε φράγκα.

Να συγκρίνετε και να σχολιάσετε τις διαφορές στην κατανομή των δημόσιων δαπανών στις διάφορες χώρες. Συγκρίνετε τις τάσεις στις κρατικές δαπάνες των βαλκανικών κρατών με τις αντίστοιχες στις Μεγάλες Δυνάμεις. Γιατί πιστεύετε πως είναι τόσο υψηλές οι στρατιωτικές δαπάνες;

A-2. Η γεωργία στην οθωμανική Μακεδονία, περ. 1900

Ανάλογα με τη νομική τους θέση, οι γεωργοί διακρίνονται σε:

1. γαιοκτήμονες, 2. κολίγους (επίμορτους αγρότες)
3. εργάτες της γης και οικιακούς υπηρέτες.

Η πρώτη ομάδα, η οποία αφορά στους ιδιοκτήτες των τσιφλικιών, αποτελείται από μουσουλμάνους μπέηδες, η δεύτερη από χριστιανούς αγρότες.

Υπήρχαν επίσης και χριστιανοί γαιοκτήμονες, οι οποίοι ωστόσο ήταν κάτοχοι μικρών ιδιοκτησιών που δεν ξεπερνούσαν τα 200 ντόνουμ (περίπου 1.200 τετραγωνικά μέτρα το καθένα). Οι μεγαλύτερες ιδιοκτησίες βρίσκονταν κυρίως στην κατοχή των μπέηδων. Οι μικρές ιδιοκτησίες κυριαρχούσαν στις ορεινές περιοχές, ενώ οι μεγάλες στις πεδινές. Χριστιανούς μεγαλογαιοκτήμονες, οι οποίοι αποτελούσαν πάντως την εξαίρεση, μπορούμε να βρούμε μεταξύ των Ελλήνων που κατείχαν μεγάλα κτήματα στους καζάδες των Σερρών, της Δράμας και της Θεσσαλονίκης.

[...] Το καθεστώς των κολίγων αποτελούσε μία από τις κυριότερες αιτίες της τρομερής ένδειας του χριστιανικού αγροτικού πληθυσμού, καθώς ευνοούσε τις συνεχείς αυθαιρεσίες και τις καταχρήσεις των μπέηδων από τους οποίους κανείς δεν μπορούσε να προστατευτεί. Θεωρητικά, το σύστημα της κολιγιάς λειτουργούσε ως εξής: ο μπέης, που κατείχε τα κτήματα, τα μοίραζε σε κλήρους ανάλογα με τον αριθμό των οικογενειών που ζούσαν στο τσιφλίκι του, δίνοντας σε κάθε οικογένεια – ανάλογα με τον αριθμό των μελών της – ένα κλήρο 60-100 ντόνουμ. Ο μπέης έδινε επίσης το σπόρο και παρείχε δωρεάν στέγη. Μετά την αφαίρεση του φόρου της δεκάτης, η σοδειά μοιραζόταν στα δυο μεταξύ του ιδιοκτήτη και του καλλιεργητή. Μια τέτοια διανομή της σοδειάς μπορούσε να αποφέρει στο γαιοκτήμονα ένα κέρδος που κυμαινόταν μεταξύ 18 και 25 % του αρχικού του κεφαλαίου. Συνήθως όμως, ο γαιοκτήμονας δεν ήταν ικανοποιημένος από μια τέτοια μοιρασιά. Ως απόλυτος κύριος της μοίρας των χριστιανών κολίγων του, την εργασία των οποίων μπορούσε να εκμεταλλεύεται κατά βούληση, κατάφερνε να τους αποσπά, με τη χρήση απειλών και βίας, το καλύτερο μέρος από τη σοδειά που τους αναλογούσε.

[...] Οι χριστιανοί γαιοκτήμονες ήταν κυρίως Βούλγαροι. Όπως είπαμε προηγουμένως, τα κτήματά τους σπανίως ξεπερνούσαν τα 200 ντόνουμ. Καλλιεργούσαν τη γη μόνοι τους και θα μπορούσαν να απολαμβάνουν κάποια ευημερία, αν οι φόροι καθορίζονταν πιο ισότιμα και εισπράττονταν πιο τίμια και επιπλέον, αν η ανασφάλεια δεν αποτελούσε μία μόνιμη απειλή για τις ζωές και τις ιδιοκτησίες των χριστιανών.

Draganof, *La Macédoine et les Réformes* (Παρίσι 1906), σ. 43-53 στο Issawi, σ. 225-7.

Ποιες ήταν οι συνθήκες διαβίωσης των χριστιανών αγροτών στην οθωμανική Μακεδονία;

► Εικ. 6. Το κλωστοϋφαντουργείο των αδερφών Σαΐας στη Θεσσαλονίκη.

Μέγας, *Ενθύμιον*, σ. 36, εικ. 92.

Το κλωστοϋφαντουργείο των αδερφών Σαΐας ιδρύθηκε το 1873. Απασχολούσε 470 περίπου εργάτες, από τους οποίους οι 350 ήταν νεαρές γυναίκες Εβραίες μεταξύ δεκατεσσάρων και δεκαοχτώ χρονών. Το 1902, το εργοστάσιο υπέστη σοβαρές ζημιές από το σεισμό που χτύπησε την πόλη. Καταστράφηκε ολοσχερώς στη μεγάλη πυρκαγιά του 1917.

Γιατί εργάζονταν τόσο πολλά νεαρά κορίτσια στο εργοστάσιο; Γνωρίζετε πώς ήταν οι εργασιακές συνθήκες εκείνη την εποχή; Πώς θα σας φαινόταν εάν εργαζόσασταν σε κλωστοϋφαντουργείο αντί να πηγαίνατε σχολείο;

Πίνακας 8α
Εξαγωγές των βαλκανικών χωρών, 1901-1911

	Μέσος όρος εξαγωγών	(%) στην Αυστρο- ουγγαρία	(%) στη Γερμανία	(%) στη Γαλλία	(%) στη Μ. Βρετανία	(%) στο Βέλγιο	(%) στην Οθωμανική Αυτοκρατορία
Ρουμανία	(σε χιλιάδες λεί)						
1901-05	361	13	7	3	9	29	
1906-10	501	10	6	7	10	30	
1911	692	9	5	7	8	28	
Βουλγαρία	(σε χιλιάδες λέβα)						
1901-05	120	10	9	6		16	19
1906-10	119	8	12	6	12	18	27
1911	185	6	12	6	13	28	16
Σερβία	(σε χιλιάδες δηνάρια)						
1901-05	66	86	5	1			6
1906-10	84	28	25	1			10
1911	117	41	25	1			8
Ελλάδα	(σε χιλιάδες δραχμές)						
1901-05	87	14	8	10	27		6
1906-10	120	10	10	8	26		11
1911	141	10	11	10	24		4

Πηγή: Jackson-Lampe, σ. 174.

Πίνακας 8β
Εισαγωγές των βαλκανικών χωρών, 1901-1911

	Μέσος όρος εισαγωγών	Από Αυστροουγγαρία (%)	Από Γερμανία (%)	Από Γαλλία (%)	Από Μ. Βρετανία (%)	Από Οθωμανική Αυτοκρατορία (%)
Ρουμανία	(σε χιλιάδες λεί)					
1901-05	299	27	28	6	17	
1906-10	409	25	34	5	15	
1911	570	24	32	6	15	
Βουλγαρία	(σε χιλιάδες λέβα)					
1901-05	95	27	15	6	17	14
1906-10	140	27	17	6	16	14
1911	199	24	20	13	15	8
Σερβία	(σε χιλιάδες δηνάρια)					
1901-05	53	58	13		9	
1906-10	70	33	33		12	
1911	115	41	27		8	
Ελλάδα	(σε χιλιάδες δραχμές)					
1901-05	140	14	9	8	21	10
1906-10	149	12	9	7	22	9
1911	174	17	9	8	4	5

Πηγή: Jackson-Lampe, σ. 181.

❗ Ποιες τάσεις διακρίνετε στο εξαγωγικό εμπόριο των βαλκανικών χωρών; Να συγκρίνετε τις διαφορές που εντοπίζετε.⁶ Γιατί οι εμπορικές σχέσεις της Ρουμανίας και της Σερβίας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία παρουσιάζονται τόσο περιορισμένες σε σχέση με αυτές της Βουλγαρίας; Με ποιον τρόπο επηρέασε την οικονομική ανάπτυξη των βαλκανικών χωρών το εξαγωγικό εμπόριο;

► **Εικ. 7. Τα υποζύγια ως μεταφορικά μέσα στις αρχές του 20^{ού} αιώνα στην Αλβανία**

Gjurme te Historise Kombetare ne Fototeken e Shkodres, σ. 60.

⁶ Να λάβετε υπ' όψιν σας ότι η Ελλάδα μπορεί να διέθετε ήδη εμπορικό ναυτικό πλεόνασμα

Πίνακας 9
Το σιδηροδρομικό δίκτυο⁷ των βαλκανικών χωρών, 1870-1912

	Ρουμανία	Βουλγαρία	Σερβία	Ελλάδα
1870	248	221	0	12
1880	921	224	0	12
1885	1.356	224	253	222
1890	2.424	803	540	697
1895	2.534	861	540	916
1900	3.100	1.566	571	1.033
1905	3.179	1.567	707	1.351
1910	3.437	1.897	892	1.573
1912	3.532	2.109	976	1.584

Πηγή: Jackson-Lampe, σ. 211.

Πιστεύετε ότι οι σιδηρόδρομοι θεωρούνταν μέσο για την επίτευξη ή απόδειξη οικονομικής ανάπτυξης και γιατί; Υπήρχαν άλλα κίνητρα, εκτός των οικονομικών, για την κατασκευή σιδηροδρομικών γραμμών;

A-3. Ανάλυση του βουλγαρικού σιδηροδρομικού συστήματος από έναν υψηλόβαθμο αξιωματούχο του βουλγαρικού στρατού, τον στρατηγό Φίτσεφ⁸

Τα επιχειρησιακά σχέδια των ετών 1911 και 1912

Πρόσφατες έρευνες έδειξαν ότι οι σιδηρόδρομοί μας δεν μπορούν να ανταποκριθούν σε στρατιωτικές απαιτήσεις που δημιουργούνται σε καιρό πολέμου. Επομένως, δύσκολα θα μπορούσαν να υλοποιηθούν τα επιχειρησιακά μας σχέδια όσον αφορά στα αναγκαία μεταφορικά μέσα κατά την περίοδο της επιστράτευσης και της μεταφοράς του στρατού στο πεδίο της μάχης. Εξαιτίας του περιορισμένου χρόνου ύπαρξης του βουλγαρικού βασιλείου, το σιδηροδρομικό δίκτυο δεν κατάφερε να αναπτυχθεί πλήρως, προκειμένου να γίνει ένα αξιόπιστο μέσο για την προάσπιση του έθνους μας.

Οι δύο σιδηροδρομικές γραμμές που διασχίζουν τη βόρεια και τη νότια Βουλγαρία και ο υπερβαλκανικός σιδηρόδρομος που περνά από Γκόρνα Οριάχοβιτσα, Τύρνοβο, Στάρα Ζαγκόρα, έχουν αναδειχθεί στα ση-

μαντικότερα μεταφορικά μέσα για τις στρατιωτικές μετακινήσεις σε περιόδους επιστρατεύσεων. Με τεχνικούς όρους, οι σιδηροδρομικές μας γραμμές, οι οποίες είχαν κατασκευαστεί αποκλειστικά και μόνο για εμπορικούς λόγους, παρουσιάζουν πολλά μειονεκτήματα: απότομες κλίσεις, μικρές ακτίνες, λίγους και υπερβολικά στενόχωρους σιδηροδρομικούς σταθμούς, χωρίς ειδικές αποβάθρες για τη φόρτωση των στρατιωτικών τρένων, ανεπαρκή υδροδότηση στους περισσότερους σιδηροδρομικούς σταθμούς, ελάχιστες αλλαγές κατεύθυνσης.

Fichev, *Ανθολόγιο*, Σόφια 1988.

Τι είδους προβλήματα δημιουργεί στο στρατό η κατάσταση των βουλγαρικών σιδηροδρόμων σύμφωνα με την παραπάνω πηγή; Με ποιον τρόπο συνδέονται οι σιδηρόδρομοι με το ενδεχόμενο πολεμικής επιτυχίας; Πώς θα μπορούσε να αντισταθμιστεί η ανεπάρκεια του σιδηροδρομικού δικτύου;

⁷ Σε χιλιόμετρα.

⁸ Ο Στρατηγός Ιβάν Φίτσεφ (1860-1931), επιτελάρχης του βουλγαρικού στρατού το 1910, επεξεργάστηκε ένα νέο πολεμικό σχέδιο εναντίον της Τουρκίας. Αρχικά τάχθηκε εναντίον του Β' Βαλκανικού Πολέμου. Υπήρξε μέλος της βουλγαρικής διαπραγματευτικής αποστολής για τη συνθήκη της ειρήνης στο Βουκουρέστι τον Ιούλιο του 1913.

Πίνακας 10
Ο τηλέγραφος το 1910

Χώρα	Τηλεγραφεία	Τηλεγραφικό δίκτυο	
		Μήκος γραμμών σε χλμ.	Μήκος καλωδίων σε χλμ.
Σερβία	208	4.350	8.289
Βουλγαρία	350	5.935	12.760
Ρουμανία	3.127	7.321	20.641
Ρωσία	8.423	199.502	705.752
Σουηδία	2.849	9.317	32.220
Δανία	559	3.644	12.842
Ολλανδία	1.393	7.526	36.884
Βέλγιο	1.634	7.880	41.858
Μ. Βρετανία, Ιρλανδία	13.959	98.625	931.532
Γαλλία	20.303	182.794	690.636
Ισπανία	1.902	42.935	92.109
Ιταλία	7.664	49.443	203.711
Ελβετία	2.361	3.614	26.021
Γερμανία	45.116	274.593	2.050.332
Αυστρία	6.970	46.952	235.493
Ουγγαρία	4.592	23.068	144.124
Βοσνία- Ερζεγοβίνη	173		7.374

Πηγή: Sundhaussen, σ. 523

Γνωρίζετε άλλες τεχνολογικές εφευρέσεις που να άλλαξαν την επικοινωνία και τη ζωή στην Ευρώπη στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα; Πότε έκανε την εμφάνισή του το πρώτο τηλέφωνο στη χώρα σας; Με ποιον τρόπο νομίζετε ότι αντιδρά ο κόσμος σε παρόμοιες καινοτομίες;

► **Εικ. 8. Η Βίλα Αλλατίνη στη Θεσσαλονίκη, 1913**

Μέγας, *Ενθύμιον*, σ. 107, εικ. 120.

Η Βίλα Αλλατίνη κατασκευάστηκε το 1895, σε σχέδια του ιταλού αρχιτέκτονα Βιταλιάνο Ποζέλι, για να αποτελέσει την ιδιωτική κατοικία του Καρόλου Αλλατίνη. Το 1909 το μέγαρο αγοράστηκε από το Γ΄ Σώμα του οθωμανικού στρατού και το 1912 καταλήφθηκε από τον ελληνικό στρατό. Το οίκημα χρησιμοποιήθηκε ως υποχρεωτικό κατάλυμα για τον Αμπντούλ Χαμίτ Β΄, μετά την αποτυχία της αντεπανάστασης και την εκθρόνισή του τον Απρίλιο του 1909. Η εβραϊκή οικογένεια Αλλατίνη ήταν μία από τις πλουσιότερες της Θεσσαλονίκης και κατείχε δύο από τις μεγαλύτερες βιομηχανίες της πόλης (το κεραμοποιείο Αλλατίνη και τους μύλους Αλλατίνη που ιδρύθηκαν αντίστοιχα το 1880 και το 1882).

Ποια άτομα εικονίζονται στη φωτογραφία; Πώς είναι ντυμένα; Νομίζετε πως η χρήση του ποδήλατου ήταν διαδεδομένη εκείνη την εποχή στη Νοτιοανατολική Ευρώπη; Για ποιο σκοπό το χρησιμοποιούσαν – για διασκέδαση ή για μεταφορά; Γνωρίζετε τι είδους αντιδράσεις είχε προκαλέσει η χρήση ποδηλάτων από τις γυναίκες;

Γενικές ερωτήσεις υποκεφαλαίου II

Δημιουργείστε ένα χρονολογικό πίνακα με τις τεχνολογικές αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν στη χώρα σας στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα: ηλεκτρισμός, αυτοκίνητο, αέριο, τηλέφωνο, κ.λπ. Να βρείτε πληροφορίες για τα μεταφορικά μέσα στη χώρα σας στα τέλη του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

III. Κουλτούρα

► Εικ. 9. Μάθημα ιστορίας σε γυμνάσιο θηλέων, Αθήνα 1911

Πώς είναι ντυμένες οι μαθήτριες; Υπήρχαν ξεχωριστά σχολεία για αγόρια και κορίτσια στη χώρα σας; Μοιάζει η σχολική αίθουσα που κάνετε σήμερα μάθημα με αυτήν που βλέπετε στη φωτογραφία; Τι κρέμεται στους τοίχους;

Στατιστική της δημοσίας εκπαιδεύσεως... Αθήνα 1912, στο Κουλούρη, Ιστορία, σ. 12.

A-4. Ένα εβραϊόπουλο⁹ περιγράφει την εμπειρία του από το σχολείο του στη Θεσσαλονίκη, 1904

Το Γαλλικό Γυμνάσιο (Petit Lycée Français) άνοιξε τις πύλες του στις αρχές του έτους 1904. Στεγαζόταν σεμνά στον κάτω όροφο ενός μικρού οικήματος στην Καμπανία, στο ανατολικό άκρο της πόλης.

Το σύνολο των παιδιών που παρακολουθούσαν τις δύο πρώτες τάξεις αντιπροσώπευε με αρκετή ακρίβεια τον ετερογενή πληθυσμό της Θεσσαλονίκης. Τη μικρότερη τάξη, στην οποία είχα τοποθετηθεί, αποτελούσαν τρεις Γάλλοι, ένας Έλληνας, τέσσερις Ισπανοεβραίοι, ένας Σέρβος, ένας Μαμίν¹⁰, ένας Αρμένιος, ένας Τούρκος και ένας Μαυροβούνιος, που είχε έρθει από το Τσέτινιε ειδικά για να φοιτήσει στο σχολείο μας.

Παρόλο που όλοι μιλούσαμε αππαιστώως γαλλικά, είχαμε προηγουμένως φοιτήσει σε σχολεία της κοινότητάς μας ή είχαμε παρακολουθήσει ιδιαίτερα μαθήματα στο σπίτι. Έτσι, κανείς μας δεν είχε άλλη επαφή, εκτός από τυχαία, με παιδιά άλλης εθνικότητας πέραν της δικής του. Εδώ, για πρώτη φορά, καθόμασταν ο ένας δίπλα στον άλλον στα νέα μας θρανία, αντικρίζαμε το στηριγμένο σε ένα τρίποδα πίνακα, ακούγαμε το μεσιέ Τιερύ, το στρογγυλοπρόσωπο, γαλανομάτη διευθυντή μας με το ξανθό μουστάκι, να μας περιγράφει το πρόγραμμα των μαθημάτων μας [...]

Το γνήσιο ενδιαφέρον του για τα έθιμα της χώρας έλυσε τις γλώσσες ακόμα και των πιο ντροπαλών και των πιο απόμακρων μαθητών. Σύντομα, ο Μεχμέτ, ο νεαρός Τούρκος, εξηγούσε με προθυμία τις τελετές του Κουρμπάν Μπαϊράμ, της γιορτής που ακολουθούσε το Ραμαζάνι. Ο Γιοβάνοβιτς, συγγενής του βασιλιά Νικολάου του Μαυροβουνίου, μιλούσε ελεύ-

θερα για το λαό και τα βουνά της χώρας του. Μάθαμε ακόμα από τον Παπόπουλο ότι οι Έλληνες είχαν πολλά κοινά έθιμα με τους Σέρβους, όταν ο Ιβάν, ο γιος του προξένου, μας μίλησε για τον τρόπο που γιόρταζαν το Πάσχα στο σπίτι του. Καθώς μιλούσαμε ελεύθερα μεταξύ μας και παίζαμε παρέα, καθώς σχηματίζαμε στενές φιλίες και επισκεπτόμασταν ο ένας το σπίτι του άλλου και μοιραζόμασταν τις εντυπώσεις μας, μάθαμε να νιώθουμε οικειότητα με τις συνήθειες του άλλου, που όταν τις παρατηρούσαμε από μακριά, μπορεί να μας είχαν φανεί παράξενες και ανούσιες.

Sciaky, σ. 152-153, 154.

Το 1908 στη Θεσσαλονίκη υπήρχαν 48 εβραϊκά, 32 τουρκικά, 20 ελληνορθόδοξα και 7 γαλλικά σχολεία καθώς και διάφορα ιταλικά, βουλγαρικά, σερβικά και ρουμανικά ιδρύματα. Γαλλόφωνα ήταν: το σχολείο της *Alliance Israélite Universelle*, της *Mission Laïque*, το *Lycée*, το σχολείο των Αδελφών του Αγίου Βικεντίου του Παύλου. Η πλειονότητα των εβραϊόπουλων της πόλης εκπαιδεύονταν σε ιδρύματα έξω από τη δικαιοδοσία των θρησκευτικών τους αρχών.

Ποια ήταν η εθνοτική σύνθεση της Θεσσαλονίκης στις αρχές του 20^{ου} αιώνα; Επηρεάζονταν οι μαθητές από τη σχολική τους εμπειρία και με ποιον τρόπο; Ποια είναι η εθνοτική σύνθεση της τάξης σας; Έχετε φίλους από άλλες εθνικότητες;

9 Ο Λέων Σκιάκυ (Leon Sciaky), συγγραφέας του κειμένου, γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1893. Η οικογένεια του καταγόταν από τους Εβραίους που είχαν εκδιωχθεί από την Ισπανία το 1492, από την Ιταλία το 1493 και από την Πορτογαλία το 1497. Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης μιλούσαν μία ισπανική διάλεκτο του 15^{ου} αιώνα, γνωστή ως Λαντίνο. Το 1915, ο Λέων μετανάστευσε στη Νέα Υόρκη. Η οικογένειά του τον ακολούθησε λίγο αργότερα (ο πατέρας του Σολομών, η μητέρα του, Παλόμα, οι αδελφές του Έλντα και Λώρα και ο αδερφός του Μωρίς). Σκόπευαν όλοι τους να επιστρέψουν στη Θεσσαλονίκη, όταν θα έληγαν οι πολιτικές αναταραχές στην Τουρκία, δεν τα κατάφεραν ωστόσο. Ο Λέων σπούδασε πολιτικός μηχανικός στο Ινστιτούτο Πρατ στο Μπρούκλιν. Το 1922 παντρεύτηκε τη Φράνσις Χίλμαν από τη Λετονία. Πέθανε στην Πόλη του Μεξικού το 1958. Το 1946 δημοσίευσε τις αναμνήσεις του από την παιδική του ηλικία στη Θεσσαλονίκη.

10 Οπαδοί του Σαμπατάι Ζεβί, ο οποίος είχε προσχωρήσει στο Ισλάμ.

Πίνακας 11
Αναλφαβητισμός στις αρχές του 20^{ου} αιώνα (ποσοστά αναλφάβητων)

Χώρα*	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες	Παιδιά**
Γαλλία (1901)	17,4	14,8	19,8	16,9
Αυστρία (1900)	23,8	22,1	25,5	31,3***
Ουγγαρία (1900)	40,7	34,4	49,6	36,2
Ελλάδα (1907)	60,8	41,8	79,8	55,0
Βουλγαρία (1900)	72,1	57,9	86,9	68,4
Ευρωπαϊκή Ρωσία (1897)	73,0	62,5	83,1	77,5
Ρουμανία (1899)	78,0		70,6	
Σερβία (1900)	79,7	67,3	92,9	78,3
Βοσνία και Ερζεγοβίνη	87,8	82,9	93,4	87,3****

* Χρόνος της συλλογής δεδομένων, ** Ηλικίας 5-14 χρονών,
 Ηλικίας 6-10 χρονών, *Ηλικίας 7-20 χρονών.

Πηγή: Mayer, σ. 102.

Γιατί νομίζετε ότι διαφέρουν τόσο πολύ τα ποσοστά αναλφαβητισμού μεταξύ ανδρών και γυναικών;

Πίνακας 12
Δημοτικά σχολεία και μαθητές στην Ευρώπη (τέλη 19^{ου}-αρχές 20^{ου} αιώνα)

Χώρα*	Σχολεία	Μαθητές που αντιστοιχούν σε 1000 κατοίκους	Μαθητές που αντιστοιχούν σε 1000 κατοίκους (5-15 χρονών)
Σερβία (1904)	1.267	46	175
Ελλάδα (1902)	3.263	81	376
Βουλγαρία (1898)	4.686	96	436
Ρουμανία (1903)	4.207	75	351
Ρωσία (1903)	84.500	44	187
Βέλγιο (1905)	7.144	121	608
Γαλλία (1903)	85.437	155	899
Πορτογαλία (1890)	5.339	47	238
Ισπανία (1901)	33.763	105	525
Ιταλία (1901)	61.777	84	393
Αυστρία (1903)	21.292	146	670
Ουγγαρία (1905)	18.976	133	598
Βοσνία και Ερζεγοβίνη (1899)	293	18	76

* Χρόνος της συλλογής δεδομένων

Πηγή: Sundhaussen, σ. 555.

Να συγκρίνετε τους πίνακες 11 και 12. Μπορείτε να διακρίνετε κάποια σχέση μεταξύ του αριθμού των μαθητών και του αναλφαβητισμού; Να συγκρίνετε δεδομένα από τις χώρες της Δυτικής, Νότιας και Νοτιοανατολικής Ευρώπης; ανταποκρίνεται ο αριθμός των μαθητών σ' αυτήν την κατηγοριοποίηση;

► **Εικ. 10. Εβραίες γυναίκες χορεύουν, Θεσσαλονίκη**

Μέγας, *Ενθύμιον*, σ. 27, εικ. 11.

🔑 Στη Θεσσαλονίκη υπήρχαν πολυάριθμοι επαγγελματίες τραγουδιστές που απασχολούνταν σε γάμους, σε τελετές περιτομής και σε άλλες κοινωνικές συγκεντρώσεις. Οι εβραίοι μουσικοί ήταν γνωστοί ως «τσαλγκιτζήδες». Την παραμονή των Βαλκανικών Πολέμων, ζούσαν στη Θεσσαλονίκη 60.000 περίπου Εβραίοι σε ένα σύνολο πληθυσμού 150.000.

► **Εικ. 11. Υφάντρες, Αβδέλα 1907 – η πρώτη βαλκανική κινηματογραφική ταινία**

Χρ. Κ. Χριστοδούλου, σ. 39.

🔑 Οι αδερφοί Γιάννης (1878-1954) και Μιλτιάδης (1883-1964) Μανάκια, βλαχικής καταγωγής, γεννήθηκαν στην Αβδέλα (περιοχή Γρεβενών) και έζησαν στο Μοναστήρι έως το 1905. Κινηματογράφησαν πολλά γεγονότα, ανθρώπους, τελετές και έθιμα της παρακμάζουσας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Θεωρούνται οι πατέρες της κινηματογραφικής τέχνης στα Βαλκάνια. Το 1921-22 άνοιξαν την πρώτη κινηματογραφική αίθουσα στο Μοναστήρι. Η ταινία τους «Υφάντρες» (1907) είναι η πρώτη ταινία που γυρίστηκε στα Βαλκάνια.

📌 Να συγκρίνετε τις εικόνες 2, 10 και 11. Προσπαθήστε να διατυπώσετε δύο ερωτήσεις που να ανταποκρίνονται και στις τρεις ταυτόχρονα εικόνες.

📌 **Γενικές ερωτήσεις υποκεφαλαίου III**

📌 Να βρείτε πληροφορίες για το εκπαιδευτικό σύστημα στη χώρα σας στη δεκαετία του 1900, όπως: για τα σχολεία της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, για τα σχολικά προγράμματα, για τη φοίτηση των μαθητών, για τα σχολικά εγχειρίδια, κ.λπ. Να βρείτε ένα σχολικό εγχειρίδιο από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα και να το συγκρίνετε με το δικό σας. Σχολιάστε τις ομοιότητες και τις διαφορές τους.

